

صلى الله عليه وسلم

نقش والدین بر مسئولیت‌پذیری فرزندان در قرآن کریم

اسری بابایی‌ماهانی^۱

چکیده

خانواده نعمت بزرگ خداوند، محل تعلیم مسائل بسیاری به فرزندان که از اهداف اصلی تشکیل زندگی‌اند، می‌باشد؛ و وظیفه‌شناسی نیز چه در زمینه خانوادگی و چه اجتماعی از مهم‌ترین آموزه‌های است که دین اسلام بر آن اهتمام داشته و والدین باید نسبت به پرورش فرزندی مسئولیت‌پذیر همه همت خود را به کار گیرند. بر همین اساس مقاله حاضر با عنوان «نقش والدین بر مسئولیت‌پذیری فرزندان در قرآن کریم» با هدف تبیین نقش‌های اساسی در این زمینه همچون گفتار و عملکرد به روش توصیفی و از طریق فیش برداری به صورت کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده که مهم‌ترین نتایج حاصل از تحقیق عبارتند از: "بیان زبانی احکام و آموزه‌های اولیه شرعی مانند تقوا، نماز و صبر البته برخی از احکام هم در حیطه گفتار و هم عمل وارد می‌شوند از جمله نماز و صبر که والدین با آموزش زبانی در وهله اول و با عمل خود در وهله زمینه ایجاد شدن و تثبیت را در فرزندان فراهم می‌آورند و همین‌طور طرح و معرفی سنت‌های الهی به فرزند و همین‌طور معرفی الگوهای شایسته قرآنی که مسئولیت‌پذیر بوده‌اند اشاره کرد". علاوه بر آن در حیطه عملکردی می‌توان مسئولیت‌پذیری والدین و مشاهده این مسئولیت توسط فرزندان و تشویق و تنبیه با شرایط صحیح و مناسب اشاره کرد که نقش مهمی در مسئولیت‌پذیری فرزندان ایفا می‌کنند.

واژگان کلیدی: مسئولیت، مسئولیت‌پذیری، والدین، نقش گفتاری، نقش عملکردی

^۱ - طلبه سطح ۲ حوزه علمیه حضرت زهرا سلام الله علیها ماهان

مقدمه

خانواده از بزرگترین نعمت‌های الهی و سنت خداوند در موجودات است. زن و مرد با پیمان مقدس ازدواج همدل و همراه می‌شوند تا زندگی سالمی در جهت رشد و تکامل یکدیگر تشکیل دهند و از این وصلت و پیوند ثمراتی در جهت سعادت دنیا و آخرت برچینند؛ بدون شک بهترین ثمره داشتن فرزند صالح است؛ چرا که سومین هدف ازدواج از نظر اسلام زیاد شدن نسل‌ها است آن‌هم نسلی که به خدا و رسول اعتقاد داشته باشد؛ نه تنها در دیدگاه اسلام بلکه به‌طور کلی هر کاری را که انسان انجام می‌دهد باید دارای ثمر و نتیجه باشد؛ ازدواج هم که یکی از مهم‌ترین مقاصد زندگی بشر در این دنیا و از بزرگترین آرزوهای اوست نباید بدون ثمر و نتیجه باشد؛ و فرزندان صالح به عنوان مهم‌ترین هدف ازدواج دارای اهمیت بسیاری می‌باشند که در سعادت دنیا و آخرت والدین موثرند اما باید دانست که این مهم محقق نمی‌شود مگر آنکه والدین وظایف خود را نسبت به فرزندان بشناسند و به آن عمل کنند این وظایف همان چیزی است که تحت عنوان حقوق فرزندان بر والدین از آن نام برده می‌شود.

وظیفه مهم والدین از منظر اسلام پس از انتخاب اسم مناسب؛ تعلیم و تربیت است که کامیابی و خوشبختی فرزند در دنیا و آخرت به آن بستگی دارد؛ پدر و مادر وظیفه دارند فرزند خود را مطابق آموزه‌های اسلام آموزش دهند؛ و او را تربیت کنند ضرورت این کار از آنجا است که فرزند در مرحله‌ای قرار دارد که نیاز به آموزش و پرورش دارد و خود توانایی و درک این کار را ندارد. لذا والدین باید این امر را عهده دار شوند؛ و اگر کوتاهی کنند باید در پیشگاه خداوند پاسخگو باشند. تعلیم و تربیت از موضوعات مورد اهمیت در قرآن کریم است و شامل مسائل و موضوعات متعدد می‌گردد؛ یکی از تعلیماتی که والدین برعهده دارند آموزش فضائل اخلاقی و اجتماعی و همین‌طور شناساندن و نهی نمودن از رذائل اخلاقی است.

مسئولیت‌پذیری که حس وظیفه‌شناسی در قبال خود و دیگران می‌باشد از جمله مهم‌ترین وظایف هر انسان در زندگی است؛ که باید در تمام زمینه‌ها چه مسائل فردی و خانوادگی و چه مسائل اجتماعی سیاسی و اقتصادی و غیره در انسان وجود داشته باشد؛ چنان‌که طبق آیات قرآن کریم پیامبران و اولیای الهی در برابر وظایفی که خداوند متعال بر آن‌ها محول نموده به شدت مسئولیت‌پذیر بودند و برای انجام وظیفه خود آن‌چنان احساس مسئولیت می‌نمودند که از تحمل هیچ سختی فروگذار نبودند؛ مسئولیت‌پذیری آن‌چنان اهمیت دارد که در کلام رهبر معظم انقلاب اسلامی اهمیت هر انسانی به قدر آن مسئولیتی است که انسان بر دوش می‌گیرد و موجب می‌شود که این انسان یا مجموعه و یا سازمان به همان اندازه اهمیت پیدا کند؛ و از آنجا که خانواده مهم‌ترین نهاد در تربیت فرزندان به ویژه مسئولیت‌پذیر نمودن آنان می‌باشد باید آگاهی کامل نسبت به این وظیفه برای

والدین و نقش و تاثیر پدر و مادر در مسئولیت‌پذیری فرزندان بررسی شود آن‌هم بر اساس آموزه‌های دینی و قرآنی چراکه دشمنان داخلی و خارجی به ویژه بزرگترین دشمن آمریکا و صهیونیسم و در واقع جهان غرب با برنامه‌ریزی و زمینه‌سازی برای تربیت فرزندان به سبک و روش غربی خواهان جذب خانواده‌ها و به‌دنبال آن کنترل فرزندان و کشور ایران می‌باشند. جوامع غربی به خوبی آگاه‌اند که آینده کشور به دست فرزندان این سرزمین است. بنابراین با تهاجم فرهنگی زمینه غربی شدن را در والدین و فرزندان ایجاد کرده و قصد رسیدن به اهداف شوم خود را دارند. بر همین اساس لازم و ضروری است تا فرزندان نسبت به مسئولیت خود در ارتباط با کشور و ملت و حتی مسئولیت در مسائل جزئی آگاه شوند و مسئولیت‌پذیری را از همان کودکی بیاموزد.

اهمیت مسئولیت‌پذیر بودن در فرزندان و نقش تربیتی که والدین نسبت به فرزندان دارند و از همه مهم‌تر مقاومت و مقابله با دشمنان عاملی شد تا نویسندگان و محققان بسیاری هرچند به صورت پراکنده و اشاره وار بر این مسئله اهتمام ورزند؛ از جمله: "کتاب مسئولیت‌پذیری اثر عبدالحسین رفعتیان که به مسئولیت‌پذیری به صورت کلی پرداخته؛ و همین‌طور کتاب خانواده در پرتو قرآن و حدیث نوشته علی عالمی که به مسئله نقش خانواده در فرزندآوری و تربیت آنان اهتمام داشته؛ در مقاله مسئولیت‌پذیری اجتماعی نوشته: احمد هاشمی و مهرداد همراهی و مقاله ابوتراب طالبی و یوسف خوشبین به عنوان مسئولیت‌پذیری اجتماعی جوانان" که هر دوی آن‌ها به اهمیت و نقش مسئولیت‌پذیری در اجتماع پرداخته‌اند اما هیچ یک از آثار یاد شده به نقش و تاثیر والدین بر مسئولیت‌پذیری فرزندان توجه نکرده و از منظر آیات قرآن کریم به آن نپرداخته. بنابراین ضرورت مسئله و اهمیت آن ایجاب نمود تا تحقیق حاضر با عنوان نقش والدین بر مسئولیت‌پذیری فرزندان از منظر قرآن به این مهم بپردازد تا شاید آگاهی نسبت به این نقش زمینه مسئولیت‌پذیری هر چه بیشتر را در جامعه و مقاومت و مقابله با دشمنان را در زمینه تهاجم فرهنگی و غرب زدگی فراهم آورد.

همسرانی از جنس بشر، وجود فرزندان و نوه‌هایی از همسران، بزرگترین و آشکارترین نعمت‌های خداوند برای انسان است؛ ساختمان مجتمع بشری برآن بنا می‌شود و اگر نباشد مجتمع‌ای تشکیل نمی‌شود و این تعاون و همکاری که میان افراد هست به وجود نمی‌آید و در نتیجه بشر به سعادت دنیا و آخرت خود نمی‌رسد خداوند در سوره مبارکه نحل به این مسئله اشاره نموده^۱؛ همین‌طور آیاتی که دعای انسان‌های عبادالرحمن در ارتباط با قره عین بودن ذریه‌هایشان را مطرح می‌کند^۲ به خوبی نشان از اهمیت والای فرزندآوری و تربیت فرزند دارد والدین

^۱ - طباطبائی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۲۴، ص ۱۹۰ و ۱۸۹؛ نحل: ۷۲

^۲ - همان، ج ۳۰، ص ۷۷ و ۷۶؛ فرقان: ۷۴

وظیفه دارند با ایفانمودن نقش خود آموزه‌هایی به فرزندان انتقال دهند از جمله مسئولیت پذیر بودن را که مهم‌ترین نقش‌های والدین در این تعلیم و آموزش عبارتند از:

۱. نقش گفتاری والدین

خداوند در سوره مبارکه بلد^۱ پس از ذکر سوگندهایی با اشاره به زندگی بشر، شماری از مهم‌ترین نعمت‌هایی را که به بشر ارزانی داشته است یادآوری می‌کند؛ که یکی از آن‌ها نعمت زبان است^۲؛ اهمیت گفتار از آن جهت است که اگر یک خواسته موجود باشد ابتدا باید درخواست به صورت گفتمان مطرح شود و بعد اجرایی گردد؛ اهمیت و تاثیر سخن و کلام بر کسی پوشیده نیست؛ تاثیر سخن را می‌توان در کلامی از امام علی علیه‌السلام یافت که می‌فرماید: "سخن و کلام از حمله مسلحانه موثرتر است."^۳

زبان از اعضای شگفت‌انگیز بدن انسان است و وظایف بزرگی را عهده‌دار می‌باشد.^۴ صحیح است که زبان آفاتی نیز به دنبال دارد و در قرآن کریم برخی از آن‌ها از جمله غیبت^۵، تهمت^۶، القاب بد گذاشتن بر روی دیگران^۷ مطرح شده؛ اما آثار مفید و فواید آن در صورتی که دارای ویژگی‌های صداقت^۸، استواری^۹، نرمی^{۱۰} و رساگویی^۱

۱- بلد: ۸۹؛ «أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ * وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ»

۲- درایتی، مقاله فرهنگ گفتار در قرآن، ص ۴۷

۳- نهج البلاغه، حکمت: ۳۹۴، انصاریان، «رُبَّ قَوْلٍ أَنْفَذَ مِنْ صَوْلٍ»

۴- درایتی، فرهنگ گفتار در قرآن، ص ۴۹

۵- حجرات: ۱۲؛ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ»

۶- نساء: ۱۱۲؛ «وَمَن يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيئًا فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُّبِينًا»

۷- حجرات: ۱۱؛ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِّن قَوْمٍ عَسَىٰ أَن يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِّن نِّسَاءٍ عَسَىٰ أَن يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْأَسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَن لَّمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ»

۸- توبه: ۱۱۹، طه: ۴۷، ۵۳-۵۰....

۹- نساء: ۹، شعراء: ۲۲-۱۸، احزاب: ۷۰...

۱۰- طه: ۴۴؛ «فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لِّنَا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ»

وظیفه‌ها و مسئولیت‌ها برخی در حیطه جامعه است توجه به آن‌ها در نقش والدین در مسئولیت‌پذیر شدن فرزندان حائز اهمیت است.^۱

وظیفه شناس شدن فرزندان علاوه بر مشاهده مسئولیت در خانواده و والدین تابع اصول عملکردی دیگری نیز هست که از جمله آن‌ها تشویق نمودن فرزندان به اعمال صواب و اخلاق پسندیده، مثل مسئولیت‌پذیری است؛ بر همین اساس بیان شده که از اصول تربیتی در پیش گرفتن راه رفاقت، نرم‌خویی و ملاطفت است و همین‌طور پرهیز از سخت‌گیری و خشونت تا فرزندان با میل خود پذیرای تربیت باشد.^۲

تشویق به کار بستن راهکاری تربیتی که برای ایجاد اصلاح و تثبیت یک رفتار صورت می‌گیرد و تنبیه یعنی بیدار شدن و برخاستن از خواب و در اصطلاح یعنی آگاه کردن و گوشمالی دادن کسی برای واقف گردیدن بر چیزی است.^۳ اسلام هر دو شیوه را در چارچوب خاص خود می‌پذیرد زیرا نیکی و بدی را یکسان نمی‌بیند.^۴

تشویق و تنبیه در قرآن از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند؛ حدود ۳۰۰ آیه درباره موضوع تشویق^۵ و ۶۰۰ آیه به عامل تنبیه اشاره دارد^۶؛ و برخی سوره‌ها از جمله: "بقره و انعام و حدید به همراهی تشویق و تنبیه توجه نموده‌اند." در واقع یکی از روش‌های ادیان آسمانی برای تربیت انسان و اصلاح مسیر حرکت او تنبیه و تشویق است؛ در محیط‌های آموزشی نیز تنبیه راهکاری برای اصلاح مسیر متربیان و کارکنان و دستیابی به اهداف سازمانی است.^۷ در خانواده نیست اولین محیط آموزشی و تربیتی است تشویق و تنبیه می‌تواند عامل موثری برای تربیت و مسئولیت‌پذیر نمودن فرزندان باشد.

^۱ - همان، ص ۲۷

^۲ - همان، ص ۱۷

^۳ - پریدختان، تشویق و تنبیه در اسلام، ص ۹۲

^۴ - حسینی، اصول حاکم بر روش تشویق و تنبیه در تربیت اخلاقی، ص ۱۲۲

^۵ - کهف: ۱۰۷ و ۱۰۸، عنکبوت: ۶۹، طور: ۲۰-۱۷

^۶ - نساء: ۳۴؛ توبه: ۱۱۸؛ هود: ۹۵، ۸۲؛ فصلت: ۱۷-۱۵

^۷ - سهرابی، عبدالرحیمی، الگوی تنبیه بر اساس آیات قرآنی و سیره علمی در سازمان آموزشی، ص ۸۳

نکته قابل توجه شیوه و روش تنبیه و تشویق و زمان مناسب آن است که موجب می‌شود این دو عملکرد تاثیر مشخص و مفیدی داشته باشند.^۱ اگر تشویق و حتی تنبیه به شکل صحیح انجام گیرد در تربیت بسیار موثر خواهد بود؛ برای نمونه اگر والدین در زمان مشاهده تغییرات مثبت درحیطه مسئولیت‌پذیر شدن فرزندان خود و پایبندی و عمل به آموزه‌ها و سنت‌های گفتاری از سوی فرزندان به تشویق فرزند بپردازند قطعاً تشویق موجبات سرعت و کاروکوشش بیشتر را در او فراهم می‌کند و روحیه سپاس‌گزاری و محبت، و امید به زندگی در او ایجاد می‌کند و باعث تشجیع او در کارها و مسئولیت‌هایش می‌شود.^۲

نتیجه‌گیری

مقاله حاضر با عنوان نقش والدین در مسئولیت‌پذیری فرزندان در قرآن کریم تهیه شده است؛ چرا که تعلیم و تربیت فرزند در نظام خانواده از مهم‌ترین و اصلی‌ترین وظایف والدین به شمار می‌آید؛ از جمله حساس‌ترین وظایف، تربیت فرزندان با روحیه مسئولیت‌پذیری و وظیفه‌شناسی است؛ که والدین در این زمینه دو گونه نقش گفتاری و عملکردی را برعهده دارند. از جمله نقش‌های گفتاری والدین آموزه‌های اولیه دین همچون ارزش‌ها و احکام و سنت‌های الهی است؛ و تقوا که اساسی‌ترین ملاک ارزشمندی و اهمیت انسان است؛ نماز که تبدیل‌کننده سیات به حسنات و صبر که از خصائص متقین است از جمله این احکام اولیه به حساب می‌آیند، که زمینه‌هایی برای مسئولیت‌پذیری فرزندان فراهم می‌نمایند؛ زیرا فرزند و عبد مسئولیت‌شناس در برابر فرامین الهی در غیر از زندگی معنوی یعنی در زندگی مادی نیز شخص مسئولیت‌پذیری خواهد بود. در همین زمینه بیان و آشنا کردن فرزندان با سنت‌های الهی همچون امتحان و بلا می‌تواند در تقویت روحیه تقوا و صبر که خود عاملان ایجاد وظیفه‌شناسی و امید و تلاش به زندگی‌اند موثر باشد. معرفی الگو و الگوسازی شیوه دیگری در گفتار است که با آشنا شدن فرزندان با مصادیقی همچون انبیا و ائمه اطهار علیهم السلام که با وجود تمام بلاها و مشکلات هم چنان بر وظایف و مسئولیت‌های خود در زمینه‌های خانوادگی، اجتماعی، سیاسی و غیره پایبند بودند؛ نقش بسیار مهم و اساسی در مسئولیت‌پذیر شدن فرزندان دارد. طرح این مباحث گفتاری باید با شیوه صحیح از طریق حکمت و موعظه و یا جدال بنا بر شرایط و موقعیت مناسب انجام گیرد؛ که قرآن کریم به خوبی نقش‌های گفتاری را مطرح نمودند. نقش دیگر والدین در کنار گفتار نقش‌های عملکردی است که مهم‌ترین آن‌ها مسئولیت‌پذیر بودن والدین است که موجب می‌شود فرزند با مشاهده این وظیفه‌شناسی از سوی خانواده خود اهتمام بیشتری بر وظیفه‌شناسی پیدا کند؛ چرا که در دین اسلام همواره عملگرایی مورد توجه بوده است؛ آن‌هم

^۱ - حسینی، اصول حاکم بر روش تشویق و تنبیه در تربیت اخلاقی، ص ۱۲۳

^۲ - جهانگرد، تشویق و تنبیه در تعلیم و تربیت اسلامی، ص ۱۳

اعمال صالح و مشاهده مسئولیت چه در زمینه خانواده و ارتباط با همسر و چه در زمینه ارتباط اجتماعی خود الگویی برای فرزندان خواهد بود. نقش عملکردی دیگر والدین تشویق و تنبیه نمودن فرزندان است؛ که در صورت مشاهده مسئولیت‌پذیری فرزند او را با روش صحیح تشویق نمایند تا حرکت به سوی مقصود سریع‌تر انجام شود و ادامه داشته باشد؛ و اگر در مواقعی نیاز شد از روش تنبیه بنابر شرایط استفاده نمایند. همه این نقش‌ها و وظایف خود به تنهایی از اساسی‌ترین زمینه‌های تربیتی و وظیفه‌شناسی محسوب می‌شود و اگر والدین تمام نقش‌ها را به نحو احسن انجام دهند تربیت فرزندان با روحیه مسئولیت‌پذیری بنابر فرامین قرآن کریم صورت خواهد گرفت.

منابع

الف) کتابها

✽قرآن کریم

✽نهج البلاغه (ترجمه: انصاریان)

۱. انصاری قرطبی، ابو عبدالله محمد بن احمد، **تفسیر الجامع الاحکام القرآن**؛ مصحح: ابواسحاق ابراهیم أطفیش، بی‌چا، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۵ هـ.ق.
۲. جوادی آملی، عبدالله؛ **تفسیر تسنیم**؛ محقق: عبدالکریم عابدینی، چ دوم، قم، انتشارات اسراء، ۱۳۸۸ هـ.ق.
۳. راغب اصفهانی، ابوالقاسم الحسین بن محمد؛ **المفردات فی غریب القرآن**، محقق: صفوان عدنان الداودی، ج ۱، چاپ اول، دمشق بیروت، دارالقلم، الدار الشامیه، ۱۴۱۲ هـ.ق.
۴. طباطبایی، محمدحسین؛ **المیزان فی تفسیر القرآن**، دارالکتب الاسلامیه، چاپ اول، ۱۳۷۵ هـ.ق.
۵. فیض کاشانی، محسن؛ **الوافی**؛ بی‌چا، تهران، انتشارات امام امیرالمومنین علی علیه السلام، بی‌تا.
۶. کلینی، محمد بن یعقوب، **اصول کافی**؛ مصحح علی اکبر غفاری، چ چهارم، تهران، انتشارات دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ هـ.ق.
۷. متقی، علی بن حسام الدین، **کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال**؛ چ پنجم، بیروت، انتشارات الرساله، ۱۴۰۵ هـ.ق.

ب) مقالات

۸. پارسایی، فاطمه، فرخ‌وندی، امیر؛ «واکاوی مفاهیم اخلاقی آزادی مسئولیت و نوع دوستی در مکتب رفاه اجتماعی»؛ فصلنامه علمی- ترویجی اخلاق، س ۵، شماره ۱۹، پاییز ۱۳۹۴ هـ.ش.
۹. پریدختان، زهرا؛ «تشویق و تنبیه در اسلام»؛ کنگره بین‌المللی فرهنگ و اندیشه دینی، شماره ۳، بی‌تا.
۱۰. جهانگرد، یدالله؛ «تشویق و تنبیه در تعلیم و تربیت اسلامی»؛ شماره ۷۳، ۱۳۷۱ هـ.ش.
۱۱. حسینی، داود؛ «اصول حاکم بر روش تشویق و تنبیه در تربیت اخلاقی»؛ فصلنامه راه تربیت، شماره ۱؛ ۱۳۸۵ هـ.ش

۱۲. حیدر کوشا، غلام، ساجدی، ابوالفضل؛ «خانواده و مدیریت الگوپذیری نوجوان»؛ فصلنامه اسلام و پژوهش‌های تربیتی، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۳ هـ.ش.
۱۳. درایتی، محمدحسین؛ «فرهنگ گفتار در قرآن»؛ ماهنامه پاسدار اسلام، شماره ۲۶۶، ۱۳۹۸ هـ.ش.
۱۴. سهرابی، حیدر، عبدالرحیمی، محمد؛ «الگوی تنبیه بر اساس آیات قرآنی و سیره علمی در سازمان آموزشی»؛ فصلنامه راه تربیت، شماره ۳، ۱۳۹۸ هـ.ش.
۱۵. کیان، مریم؛ «تبیین ابعاد تربیت کودک در نظام خانواده از دیدگاه اسلام»؛ فصلنامه علمی- ترویجی اخلاقی، شماره ۱۸، تابستان ۱۳۹۴ هـ.ش.
۱۶. محدثی، جواد؛ «عمل معیار ایمان»؛ فرهنگ کوثر، شماره ۷۸، ۱۳۸۸ هـ.ش.

ج: سایت

۱۷. [Http://www.porseman.com.cdn.qmpproject.org/v/www.porseman.com/article/qmp/%mp/%D۸/AA%D۸](http://www.porseman.com.cdn.qmpproject.org/v/www.porseman.com/article/qmp/%mp/%D۸/AA%D۸)؛ برداشت ۹۹/۱۰/۱۴